

Zhuangzi tõlked ja käsitlused

Mart Tšernjuk

Sissejuhatus

Zhuāngzi 莊子 nime kandev teos on *Dàodéjīngi* 道德經 kõrval teine oluline filosoofilise taoismi (道家 *dào jiā*) alustekst. Kui *Dàodéjīngi* puhul võime rääkida juba viiest eestikeelsest tõlkest,¹ siis *Zhuāngzi* pole otseselt tervikuna veel eesti keeles ilmunud. Seni on hiina keelest tõlgitud raamatu esimesed kolm peatükki² ning katkendeid ülejäänud teosest.³ Tervikuna on raamat ilmunud kaudtõlkena saksa keelest,⁴ kuid seda eestindust ei saa mitmel põhjusel pidada adekvaatseks — sellest tuleb pikemalt artikli teises osas.

Enne teema juurde asumist tuleks anda väike ülevaade seni Eestis tehtud sinoloogilistest uurimustest. Kuigi klassikalise hiina keele tõlgete

¹ Laozi. Dao-de-džing (Tao-te-king). Kirjutanud Lao-Tse 7-ndal aastasajal e.Kr. Inglise- ja soomekeelsete väljaannete järgi tõlkinud Aug. Wesley. Tallinn: Estotrükk, 1937 [Kordustrükk: Lao-zi. Dao õpetus (Daodejing). Peep Sõbra saatesõnaga. Tallinn: Nebadon, 1995.]; Laozi. Daodejing: Kulgemise väe raamat. Tõlkinud Linnart Mäll. — Loomingu Raamatukogu, 1979, nr 27, Tallinn: Perioodika; Laozi. Daodejing. Tõlkinud Jaan Kaplinski. Tallinn: Vagabund, 2001; Laozi. Daodejing. (Tee ja väe raamat). Tõlkinud Alar Voitka. — <http://www.hot.ee/voitka/daodejing/daodejing.html> (23.11.2012); Laozi: Tee väe raamat. Lao-zi järgi eesti keelde pannud Tõnn Sarv. Tallinn: Pilgrim Books, 2011.

² Jaan Kaplinski. Zhuangzi: kolm peatükki raamatust. — Loomingu Raamatukogu, 1989, nr 16/17, lk 22–45.

³ Märt Läänemets. Inimene ja inimlikkus Vana-Hiinas: Konfutsius, Meng Zi, Zhuang Zi. IV: Zhuang Zi. — Akadeemia, 2001, nr 5, lk 1065–1094.; Margus Ott. — <https://sites.google.com/site/motlus/home/zhuangzi-1> (23.11.2012).

⁴ Zhuangzi. Zhuangzi: Tõeline raamat Lõuna-Õitemaalt. Saksa keelest tõlkinud Paul Kees. Tallinn: Kodutrükk, 2006. Saksa keeles: Zhuangzi. Dschuang Dsi: Das wahre Buch vom südlichen Blütenland. Tlk Richard Wilhelm. Jena: Eugen Diederichs, 1912.

koguarv pole kuigi suur, on tõlgitud teoste puhul siiski tegu ülioluliste tekstidega, mis mängivad eesti sinoloogia arengus teedrajavat rolli. Eesti keeles on ilmunud järgmised klassikalised tõlked: Konfutsiuse *Vesteid ja vestlusi* (*Lúnyǔ* 論語), *Keskmine tavaline* (*Zhōngyōng* 中庸) ja *Suur õpetus* (*Dàxué* 大學)⁵ ning Sun Zi ja Sun Bin'i *Sõja seadused* (*Sūnzǐ bīngfǎ* 孫子兵法).⁶ Katkendeid on ilmunud Mèngzi raamatust (*Mèngzi* 孟子, eesti k Mengzi)⁷ ja Laulude raamatust (*Shījīng* 詩經).⁸

Kõige rohkem arvustusi ja artikleid on ilmunud *Dàodéjīng*ist. Asja-kohaseid kirjutisi võib leida nii Linnart Mälli kui Jaan Kaplinski „Eesti mõtteloos“ ilmunud kogumikest.⁹ Lisaks on üsna mitu artiklit nii *Dàodéjīng*ist kui Konfutsiusest kirjutanud Märt Läänemets.¹⁰

Vana-Hiina klassikalise kirjanduse temaatikast on kaitstud kolm magistritööd: „Lunyu kui ajalooallikas“,¹¹ „Daodejīngi tee ja teede hargnemine“¹² ja „Zhuangzi kui ajalooallikas“.¹³

⁵ Konfutsius. *Vesteid ja vestlusi*; *Keskmine tavaline*; *Suur õpetus*. Klassikalisest hiina keelest tõlkinud Linnart Mäll. (Hiina mõttevaramu. 1.) Tartu: Lux Orientis, 2009.

⁶ Sun Zi, Sun Bin. *Sõja seadused*. Klassikalisest hiina keelest tõlkinud Märt Läänemets. Tartu, Tallinn: Kaitseväe Ühendatud Õppeasutused – Eesti Keele Sihtasutus, 2001.

⁷ Mengzi: *Vestlus Liangi kuninga Huiga*. Tlk Märt Läänemets. — Tuna, 2000, nr 3, lk 97–102.; Märt Läänemets. *Inimene ja inimlikkus Vana-Hiinas: Konfutsius, Meng Zi, Zhuang Zi*. III: Meng Zi. Akadeemia, 2001, nr 4, lk 843–870.

⁸ *Shijing*. Vanu hiina laule. Tlk Jaan Kaplinski. — Looming, 1997, nr 9, lk 1216–1221.

⁹ Linnart Mäll. Nulli ja lõpmatuse kohal. Tartu: Ilmamaa, 2004, lk 241–250, 256–278. 77, 90–107, 108–130; Jaan Kaplinski. Kõik on ime. Tartu: Ilmamaa, 2004, lk 241–250, 256–278.

¹⁰ Märt Läänemets. Lao-zi: Müüt ja inimene. Ääremärkusi Daodejīng'i geneesi kohta. — Looming, 1997, nr 9, lk 1227–1240; Märt Läänemets. *Daost ja Taost ehk „Daodejīng“ uues garneeringus*. (Retsensioon raamatule: Laozi. *Daodejīng*. Tõlkinud Jaan Kaplinski.). — Sirp, 2001, 13. juuli; Märt Läänemets. Jälle Laozist ehk kümme aastat hiljem. (Retsensioon raamatule: Tee väe raamat. Tõlkinud Tõnn Sarv.) Sirp, 2011, 5. aug. Lisaks on Läänemets avaldanud EAO aastaraamatus Lev Menšikovi artikli tõlke (Lev Menšikov. *Mõningaid Daodejīng'i tõlgendamise probleeme*. Tlk Märt Läänemets. — Eesti Akadeemilise Orientaalseltsi aastaraamat 2006. Tartu: Eesti Akadeemiline Orientaalselts, 2006, lk 55–58.). Konfutsiusele on pühendatud nelja-osalises artiklisarjas kaks esimest osa, vt Märt Läänemets. *Inimene ja inimlikkus Vana-Hiinas: Konfutsius, Meng Zi, Zhuang Zi*. I–II: Konfutsius. — Akadeemia, 2001, nr 2–3, lk 399–430, 599–638. Artikkel on ilmunud ka kogumikus *Ajalaval: Kangelane ja väärtused*, vt Märt Läänemets. *Konfutsianism — maailma vanim humanismiõpetus*. — Jan Blomstedt, Maarja Lõhmus, Eero Tarasti (Toim.). *Ajalaval: Kangelane ja väärtused*. Tartu: Greif, 1995, lk 171–193.

¹¹ Märt Läänemets. *Lunyu kui ajalooallikas*. Magistritöö. Juhendaja Linnart Mäll. Tartu: Tartu Ülikool, 1999.

¹² Jekaterina Koort. *Daodejīngi tee ja teede hargnemine*. Magistritöö. Juhendaja Rein Raud. Tallinn: Tallinna Ülikool, 2008.

¹³ Mart Tšernjuk. *Zhuangzi kui ajalooallikas*. Magistritöö. Juhendaja Märt Läänemets. Tartu: Tartu Ülikool, 2012.

Lisaks klassikalisele Vana-Hiina kirjandusele on tõlgitud ka Tángi (唐) ajastu¹⁴ luulet (Lǐ Bó 李白, Dù Fǔ 杜甫) ja kaasaegset ilukirjandust (Lǎo Shě 老舍). Need aga jäävad antud artikli ampluaast juba liiga kaugel. Lisaks veel nii palju, et kõige esimene tõlge otse hiina keelest eesti keelde on tehtud 1959. aastal Leo Leesmendi poolt.¹⁵

Kokkuvõtvalt võib öelda, et eesti keeles on ilmunud juba mitu vajalikku tõlget, kuid siiski on veel palju olulisi autoreid peaaegu täiesti uurimata. Üheks selliseks on Vana-Hiina filosoofilise taoismi suurkuju Zhuāng Zhōu.¹⁶

Zhuāngzi puhul on tegemist üsna mahuka tekstiga,¹⁷ mis võib olla üheks põhjuseks, miks siiani pole jõutud terviktõlkeni. Teiseks arvestatavaks takistuseks on teksti ülim eklektilisus ja keerukus — *Zhuāngzi* raamat ei ole ühe kindla autori kirjutis, vaid pigem aja jooksul kompileeritud lugude kogum.

Käesoleva artikli eesmärk on anda historiograafiline ülevaade *Zhuāngzi* tõlgetest alates kõige varasematest, 19. sajandi uurimustest kuni tänapäevani välja. Eraldi tuleb juttu eestikeelsetest tõlgetest.

Hiinakeelsete nimede ja mõistete puhul on kasutatud tänapäeva ametlikku mandariini hiina keele foneetilist kirjaviisi — *hànyǔ pīnyīn* 漢語拼音.¹⁸ Esmakordsel mainimisel on sõnale lisatud ka hiina kirjamärgid.

Zhuāngzi kui isik ja *Zhuāngzi* kui teos

Nagu Vana-Hiina tekstide puhul kombeks, on ka *Zhuāngzi* raamat saanud nime oma autori järgi.¹⁹ Zhuāngzi pärisnimi oli Zhuāng Zhōu 莊周

¹⁴ 618–907 m.a.j.

¹⁵ Ölimüüa ja Lillehaldjas: Tundmatu autori teos XIV sajandist. Tlk Leo Leesment. Tallinn: Ajalehtede ja Ajakirjade Kirjastus, 1959.

¹⁶ Zhuāng Zhōu 莊周 oli õpetaja Zhuāngzi pärisnimi. Kuna nii ajalooline isik Zhuāngzi kui temanimeline teos kannavad täpselt sama nime, siis täpsuse huvides on isiku nimi kirjutatud püstkirjas ning teose pealkiri kursiivkirjas.

¹⁷ Kokku u 65 000 kirjamärki. Vrd *Dàodéjīng*, mis koosneb u 5000 kirjamärgist.

¹⁸ Hetkel ametlikku staatust omavale hiina keele foneetilisele kirjaviisile pani aluse keeleteadlane Zhōu Yōuguāng 周有光 (sünd. 1906) ja see võeti alates 1958. aastast kasutusele Hiina Rahvavabariigis. 1982. a määras Rahvusvaheline Standardiorganisatsioon (ISO) *pīnyīn*’i ametlikuks mandariini keele foneetiliseks kirjaviisiks, 1986. aastast kasutusel ka ÜROs.

¹⁹ Vrd Mèngzi 孟子, Xúnzi 荀子, Mòzi 墨子, Lièzi 列子, Hánfēizi 韓非子 jne. Nimi koosneb kahest osast — perekonnanimi Zhuāng 莊 ja sufiks Zi 子. Järelliide *Zi* kandis

(Hiinas kirjutatakse perekonnanimi alati enne eesnime.). Tema isikliku elu kohta on säilinud väga vähe andmeid, kuid arvatavasti elas ta 4.–3. sajandi paiku e.m.a.²⁰ Sīmǎ Qiāni 司馬遷²¹ järgi pidas Zhōu Mengis Qiýuánis 蒙漆園²² kirjutaja ametit. Oma õpetuses järgis Lǎozǐ sõnu ning arvustas Konfutsiust ja Mòzǐd. Näitlikustamaks Zhuāngzǐ suhtumist riigivalitsemisesse, on Sīmǎ Qiāni teoses esitatud lõik, mis sarnaneb looga *Zhuāngzǐ* 32. peatükist (列禦寇 *liè yù kòu*). Selles lõigus räägitakse lühidalt sellest, kuidas Chǔ valitseja Wēi²³ soovis Zhuāngzǐd enda õukonda tööle kutsuda, kuid viimane keeldus kategooriliselt. Zhuāngzǐ eelistas pigem „... aeleda oma lõbuks mudases kraavis ja mitte midagi teha (*wúwéi* 無為), kui olla riigi kammitsais“.²⁴ Tuntud oma metafoorilise keelekasutuse poolest, tahab Zhuāngzǐ selle ütlemisega rõhutada taoistliku põhiprintsiibi *wúwéi* tähtsust oma filosoofias.²⁵

Vana-Hiinas õpetaja või meistri tähendust. Seepärast on osa autoreid need kaks sõna lahku kirjutanud (Zhuāng Zi) või ühendanud sidekriipsuga (Zhuāng-zi), sest nii ei teki hiina keelt mitte tundval inimesel arusaamist, nagu oleks Zhuāngzǐ üks sõna. Käesoleva artikli autor jääb siiski tänapäeval rohkem levinud kokkukirjutatud versiooni juurde. Sama nimekuju on kasutanud ka Zhuāngzǐ viimase tõlke autor Brook Ziporyn. Vt Zhuangzi. Zhuangzi: The Essential Writings with Selections from Traditional Commentaries. Tlk Brook Ziporyn. Indianapolis: Hackett Pub, 2009.

²⁰ Kõige levinumad daatumid on 369–286 e.m.a. Zhuāngzǐ eluaeg tuletatakse kahe Vana-Hiina kuninga — Liángi/Wēi riigi kuninga Huì 梁/魏惠王 (370–319 e.m.a) ja Qí riigi kuninga Xuāni 齊宣王 (342–324/320–302 e.m.a) valitsemisaja järgi. Kolmas isik, kelle kaudu on võimalik tuletada Zhuāngzǐ eluaastad, on Chǔ kuningas Wēi 楚威王 (valitses 339–329 e.m.a).

²¹ Sīmǎ Qiān (140 – u 90 e.m.a), Hàni 漢 dünastia aegne ajaloolane on kirjutanud *Ajaloo ülestähendused* (史記 *shǐ jì*) — Hiina varaseima, 1. saj algul e.m.a koostatud, entsüklopeedilis-biograafilise ajaloo teose. Zhuāngzǐ elulugu asub teose V osa „Elulood“ (列傳 *lièzhuàn*) 63. peatükis. Samas peatükis on lisaks Zhuāngzǐle ka Lǎozǐ 老子, Shēn Bùhài 申不害 (385–337 e.m.a) ja Hán Fēizi (288–233 e.m.a) lühike elulugu.

²² Mengi täpset asukohta on keeruline määrata. Märt Läänemetsa järgi asus see Sòngi 宋 riigis, tänapäeva Hénáni 河南 provintsi kirdeosas. Vt M. Läänemets 2001, lk 1066.

²³ Vt viide 20.

²⁴ Terviklikku tõlget vt M. Läänemets 2001, lk 1066–1067.

²⁵ Eesti keelde on *wúwéi* tõlgitud kui 'toimimatus'. Konfutsianistlikus ja taoistlikus filosoofias on mõistel erinev tähendus. Esimese puhul tähendas 'toimimatus' eelkõige valitseja oskust mitte sekkuda ühiskonna asjadesse ning valitseda passiivselt, toetudes lihtsalt isiklikule eeskujule ja autoriteedile. *Zhuāngzǐ*s tähistab 'toimimatus' pigem toimimist kooskõlas kuluga (道 *dào*) ning mitte sekkumist universumi ja selle nähtuste loomulikkule kulgu. Mõiste olulisust *Zhuāngzǐ*s rõhutab ka fakt, et *wúwéi* leiab raamatust 70 korral, samas kui *Lúnyǔ*s ja *Méngzǐ*s on mõiste kasutusel ainult kahel korral. *Dàodéjīng*is kasutatakse seda 11 korda.

Zhuāngzi tänapäevane versioon koosneb 33 peatükist, mis on omakorda jagatud kolme ossa: „Sisemised peatükid“ I–VII (內篇 *nèi piān*), „Välimised peatükid“ VIII–XXII (外篇 *wài piān*) ja „Segapeatükid“ XXIII–XXXIII (雜篇 *zá piān*).

Tekst pole alati olnud sellise ülesehitusega ning koosnenud täpselt 33 peatükist. Näiteks Hàn Shū 漢書 bibliograafilise kataloogi järgi koosnes raamat hoopis 52 peatükist.²⁶ Ka Sīmǎ Qiān väidab, et *Zhuāngzi* raamat sisaldab üle saja tuhande kirjamärgi, mis on kindlasti rohkem kui praeguses tekstis.²⁷

Tänapäeva versioon pärineb 3.–4. sajandil m.a.j elanud neotaoistliku kommentaatori Guō Xiàng'ī 郭象²⁸ sulest. Tema töö põhineb omakorda Xiàng Xiù 向秀²⁹ versioonil, mis kahjuks küll ei ole meie ajani säilinud. Levinud on arvamus, et Guō Xiàngi kommentaarid on suurel määral plagiaat Xiàng Xiù uurimusest.³⁰

Guō Xiàngi kommentaare iseloomustab eelkõige antimetafüüsiline interpretatsioon, mis välistab igasuguse üleloomuliku *dào* 道 olemasolu. Pigem rõhutab ta loomulikkust (自然 *zìrán*)³¹ ja toimimatust (無為 *wúwéi*).³² Mis puutub õpetaja Kōngi 孔子 (Konfutsius),³³ siis leiab ta, et

²⁶ 藝文志:莊子五十二篇. <http://ctext.org/han-shu/yi-wen-zhi> (20.04.2012). Hàn Shū ehk „Hani ajaloo“ bibliograafilise kataloogi (藝文志 *yìwénzhì*) koostas konfutsianistlik õpetlane Liú Xiàng 劉向 (79–8 e.m.a.).

²⁷ M. Läänemets 2001, lk 1066. Vt ka viide 17.

²⁸ Guō Xiàng (252–312 m.a.j.) — Jini 晉 dünastia ajal (265–420) tegutsenud neo-taoistlik (玄學 *xuánxué*) õpetlane. Kommenteeris lisaks *Zhuāngzile* ka *Lúnyǔ* ja *Dàodéjīngi*, kuid viimased pole meie ajani säilinud.

²⁹ Xiàng Xiù (227–280 m.a.j.) — neotaoistlik õpetlane, samuti *Zhuāngzi* kommentaator, kuid tema teos pole säilinud. Tuntud kui üks seitsmest „bambusemetsa targast“ (竹林七賢 *zhú lín qī xián*).

³⁰ B. Ziporyn 2009, lk 226. Selline arvamus hakkas levima u 5. saj m.a.j. Tänapäevaks on selge, et Guō Xiàng oli mõjutatud Xiàng Xiù töödest, kuid plagiaadiks oleks seda nimetada selge liialdus.

³¹ „Loomulikkus“ on oluline mõiste nii *Zhuāngzis* kui *Dàodéjīngis*. Linnart Mäll on seda viimase puhul tõlkinud: 'iseenesest' (XVII), 'loomulik' (XXIII; LXIV) või 'loomu järgimine' (XXV; LI). Guō Xiàngi jaoks on *zìrán* üheks baasmõisteks. Nimelt vastandub ta selle mõiste esile tõstmisega Wáng Bì 王弼 (226–249 m.a.j) metafüüsilisele *dào*-interpretatsioonile. Guō Xiàngi jaoks ei teki kõik asjad ja nähtused mitte-olemisest (無 *wú*), vaid spontaanselt iseenesest (*zìrán*). Tema jaoks on asjade algpõhjuse leidmine võimatu ning selle otsimisest tuleks üldse loobuda.

³² Vt viide 25.

³³ Eluaastad: 551–479 e.m.a.

Zhuāngzi ei kritiseeri mitte ajaloolist isikut Kōngzid, vaid tema järgijaid, kes on õigest algsest õpetusest kõrvale kaldunud.³⁴

„Sisemisi peatükke“ peetakse üldiselt raamatu kõige vanemaks osaks. Üks erinevus ülejäänud teosega väljendub selles, et kui üldiselt on raamatus peatükkide pealkirjad tuletatud peatüki esimestest kirjamärkidest,³⁵ siis „Sisemistes peatükkides“ on pealkirjad tuletatud teksti sisust.³⁶

Tõlked: ajalooline ülevaade

Kui *Dàodéjīngi* esmatõlge avaldati juba 18. sajandi viimasel veerandil,³⁷ siis *Zhuāngzi* esimeste tõlgeteni jõuti umbes sada aastat hiljem. Täpset daatumit, mil ilmus esimene terviktõlge, on keeruline kindlaks teha. Arvatakse, et selle autoriks oli Saksa sinoloog ja protestantlik misjonär Ernst Faber.³⁸ Kahjuks langes tema käsikiri enne trükkimist tulekahju ohvriks. Küll aga ilmus 1881. a Faberi artikkel pealkirjaga „Ein noch unbekannter Philosoph der Chinesen, Zeitgenosse des Aristoteles“ („Tundmatu Hiina filosoof, Aristotelese kaasaegne“ — *M. T.*).³⁹ Selle järgi on oletatud, et tõlge valmis juba enne 1881. aastat.⁴⁰

³⁴ B. Ziporyn 2009, lk 222–223.

³⁵ V.a. XXVII–XXXI ptk. Sòngi宋 aegne õpetlane Sū Shì 蘇軾 (1036–1101 m.a.j) kahtles nende peatükkide autentsuses. Vt R. Wilhelm 1912, lk xxiii.

³⁶ Teose stratifikatsiooni kohta vt täpsemalt M. Läänemets 2001, lk 1072.

³⁷ 1788. a tõlkis tundmatu jesuudist misjonär selle ladina keelde. Järgnes 1842. a avaldatud Stanislaus Julieni tõlge prantsuse keelde. — L. Mäll 1998, lk 90.

³⁸ Ernst Faber (1839–1899) — tegutses 1866.–1899. a mitmel pool Hiinas, tõlkis ja kirjutas nii hiina, inglise kui saksa keeles, teiste seas ilmusid järgmised teosed: *Der Lehrbegriff des Confucius, Quallen zu Confucius, Eine Staatslehre auf ethischer Grundlage, oder Mencius, Der Naturalismus bei den Chinesen, oder Licius, Der Socialismus bei den Chinesen, oder Micius*. Samuti ilmusid temalt mitmed taoismi käsitlevad artiklid ajakirjas *China Review*, nt 1885. aasta 4. numbris (lk 231–247) põhjalik artikkel „The Historical Characteristics of Taoism“.

³⁹ Ernst Faber. Ein noch unbekannter Philosoph der Chinesen, Zeitgenosse des Aristoteles. — *Allgemeine Missionzeitschrift*, 1881, nr 8, lk 3–18.

⁴⁰ Hellmut Wilhelm. Chuang-Tzu Translations: A Bibliographical Appendix. Experimental Essays on Chuang-Tzu. Koost. Victor H. Mair. — *Asian Studies at Hawaii*, 1983, nr 29. University of Hawaii Press, lk 158.

1874. a tõlkis prantslane Léon de Rosny⁴¹ prantsuse keelde teose esimese peatüki (逍遙遊 *xiāo yáo yóu*) pealkirjaga „La Pérégrination“ („(Palve)rännak“ — *M.T.*).⁴²

1881. aastal ilmus esimene praeguseni säilinud *Zhuāngzi* terviktõlge,⁴³ autoriks Briti sinoloog Frederic Henry Balfour (surn. 1908).⁴⁴ Tõlkes on esindatud kõik 33 peatükki, kuigi mõneti erinevas järjekorras, ning kogu tekst on varustatud selgitavate kommentaaridega. Hiljem on tema tõlget tugevalt kritiseerinud nii Herbert Allen Giles⁴⁵ kui Richard Wilhelm.⁴⁶ Olgu selle kriitikaga kuidas on, kokkuvõtvalt võib öelda, et tegu on siiski põhjaliku ja teedrajava uurimusega.

1889. aastal ilmus Herbert Allen Gilesi tõlge.⁴⁷ Tema versiooni võib pidada esimeseks teaduslikuks *Zhuāngzi* tõlkeks. Kuigi tänapäevaks on paljud seisukohad vananenud, leiab sealt siiski tänu põhjalikele kommentaaridele palju olulist informatsiooni. „Sisemistele peatükkidele“ on kirjutanud sissejuhatava artikli Aubrey Moore.⁴⁸ Richard Wilhelm tunnustab Gilesi tehtud töö eest, kuigi taunib tõlke liigset „subjektiiv-

⁴¹ Léon de Rosny (1837–1914) — Prantsuse etnoloog, orientalist, lingvist.

⁴² Léon de Rosny. *La Pérégrination: Textes Chinois Anciens et Modernes*. Paris: Maisonneuve, 1874, lk 73–82.

⁴³ Frederic Henry Balfour. *The Divine Classic of Nan-Hua: Being the Works of Chuang Tsze, Taoist Philosopher*. Shanghai: Kelley & Walsh, 1881.

⁴⁴ Tema tõlgete hulka kuulub ka *Dàodéjīng*, mis ilmus 1884. a kogumikus *Taoist texts: Ethical, Political, and Speculative*. Vt Frederic Henry Balfour. *Taoist text: Ethical, Political, and Speculative*. London–Trubner–Shanghai: Kelly & Walsh, lk 1–48.

⁴⁵ Herbert Allen Giles. Mr. Balfour's „Chuang Tsze“. — *China Review*, 1882, vol. 11, nr 1, lk 1–15. Artiklis on põhjalikult analüüsitud teksti terminoloogiat ning pakutud lõiklõigu haaval välja paremaid tõlkeversioone.

⁴⁶ R. Wilhelm 1912, lk xxiv.

⁴⁷ Herbert Allen Giles. *Chuang Tzu: Mystic, Moralizer, and Social Reformer*. London: Bernard Quaritch, 1889. Giles on avaldanud mitu põhjalikku sinoloogilist uurimust ning andnud välja esimese põhjalikuma hiina-inglise sõnastiku (Herbert Allen Giles. *A Chinese-English Dictionary*, Volume 1. London: B. Quaritch, 1892.). Koos Thomas Wade'iga panid nad aluse Wade-Giles'i foneetilisele transkriptsioonile, mis on osaliselt kasutusel ka tänapäeval. Kuigi pärast *hànyú pīnyīn*'i kasutuselevõttu ei mängi see enam nii tähtsat rolli, on siiski mitmeid hiina sõnu, mida eelistatakse ka tänapäeval kirjutada pigem Wade-Giles'i süsteemis, nt: *Peking* 北京, *Tofu* 豆腐, *Kungfu* 功夫, *Taipei* 臺北, *Mao Tse-tung* 毛澤東, *Chiang Kai-shek* 蔣介石.

⁴⁸ H. Giles 1889, lk xviii–xxviii.

set värvingut“.⁴⁹ Osa Gilesi tõlkest on hiljem välja andnud tema poeg Lionel Giles.⁵⁰

Ainult kaks aastat hiljem, 1891. a ilmus James Legge'ilt järgmine põhjalik *Zhuāngzi* uurimus.⁵¹ Legge'i terminoloogia on küll vananenud, kuid tehtud uurimustööst leiab kasulikke paralleele ja seoseid ka tänapäeval. Keeruliseks teeb lugemise Legge'i omapärane foneetiline transkriptsioon ja nüüdseks vanamoelisena mõjuv viktoriaanlik inglise keel.⁵²

Lisaks ilmus 19. sajandi lõpus veel väiksemaid artikleid ja tõlkekatkendeid Saksa lingvistilt Georg von der Gabelentzilt (1840–1893)⁵³ ja prantslaselt Charles de Harlezilt (1832–1899).⁵⁴

Kokkuvõtvalt võib öelda, et 19. sajandil tehtud esimesed tõlked ja uurimused mängisid teedrajavat osa *Zhuāngzi* uurimusloos. Põhilise osa andsid selleks Saksa, Prantsuse ja Briti teadlased, kes olid sageli läkitatud Hiinasse protestantlikku misjonitööd tegema. Nad suutsid ennastsalgava tööga omandada kohaliku keele tasemel, mis võimaldas neil oma emakeelde tõlkida klassikalisi Vana-Hiina tekste. Kindlasti ei tohiks nende tööd alahinnata vaid seetõttu, et need on kirjutatud kaua aega tagasi. Pigem kuuluvad 19. sajandil tehtud tõlked *Zhuāngzi* tõlkekulgu, nii nagu seda mõistab Linnart Mäll.⁵⁵

20. sajandil sai *Zhuāngzi* tõlkekulgu tõelise hoo sisse — ilmus palju tõlkeid, artikleid, dissertatsioone jms. Sajandi alguses jätkasid visa tööd Saksa sinoloogid. 1910. aastal ilmus juudi teoloogi ja filosoofi Martin

⁴⁹ P. Kees 2006, lk 20.

⁵⁰ Lionel Giles. *Musings of a Chinese Mystic: Selections from the Philosophy of Chuang Tzū*. London: J. Murray, 1906.

⁵¹ James Legge. „The Writings of Kwang-3ze“. — *Sacred Books of the East*. Vols. 39, 40. Oxford: Oxford University Press, 1891. Legge oli Šoti sinoloog ja protestantlik misjonär. Esimesed tõlked klassikalistest hiina tekstidest tegi juba 1841. a. Alates 1876. aastast sai ta Oxfordi hiina keele ja kirjanduse professoriks. Vt Legge'i kohta täpsemalt: Norman J. Girardot. *The Victorian Translation of China: James Legge's Oriental Pilgrimage*. Berkeley: University of California Press, 2002.

⁵² 1971. a ilmus Legge'i tõlkest uuendatud versioon — Clae Waltham. *Chuang Tzu: Genius of the Absurd*. New York: Ace Books, 1971.

⁵³ Georg von der Gabelentz. *Beiträge zur chinesischen Grammatik. Die Sprache des Cuang-Tsi*. Leipzig: S. Hirzel, 1888.; Georg von der Gabelentz. *Robber Tschik, a Satirical Chapter from Tschuang-tsi*. — *China Review*, 1890, vol. 18, nr 6, lk 365–373.

⁵⁴ Charles de Harlez. *Textes taoistes*. — *Annales du Musée Guimet*, 20. Paris: Leroux, 1891.

⁵⁵ Tõlkekulu kohta vt L. Mäll 2003, lk 90–107.

Buberi (1878–1965) tõlge.⁵⁶ Tema kasutas algmaterjalina nii originaalteksti kui ka ingliskeelseid tõlkeid. Põhitekstile on lisatud põhjalik järelsõna.

1912. aastal andis oma tõlke välja Richard Wilhelm (1873–1930).⁵⁷ Seda võib pidada 20. sajandi esimeseks teaduslikuks tõlkeks. Seda eelkõige põhjusel, et lisaks tõlkele on tekst varustatud ka ulatusliku kommentaariumiga. Lisaks *Zhuāngzile* tõlkis Richard Wilhelm veel mitmeid Vana-Hiina klassikalisi teoseid, näiteks *Dàodéjīngi* ja *Yijīngi* 易經 (*Muutuste raamat*). Just Wilhelmi tõlkel põhineb ainuke eesti keeles ilmunud *Zhuāngzi* terviktekst.⁵⁸

Järgmine ingliskeelne tõlge ilmus 1933. a Féng Yǒu-Lán'ilt 馮友蘭 (1895–1990).⁵⁹ Kuigi tegu oli ainult osalise tõlkega,⁶⁰ tõstab teose väärtust lisatud Guō Xiàngi kommentaaride tõlge. See on esimene kord *Zhuāngzi* „tõlkekulus“, kus lisaks põhitekstile on tõlgitud ära ka Guō Xiàngi kommentaarid.

1960. aastatel avaldati kolm *Zhuāngzi* tõlget. 1963. a ilmus tõlge James Ware'ilt.⁶¹ Tema versiooni ei saa tänapäeval pidada adekvaatseks. Probleemne on eelkõige Ware'i terminoloogia. Näiteks tõlgib ta mõiste *dào* 道 sõnaga *God* (Jumal — *M. T.*).⁶² ja 'tõelise inimese' (真人 *zhēn rén*) vasteks on tal *God's man*.⁶³ Teose plussiks võib lugeda raamatus paralleelselt jooksvat hiinakeelset algteksti.

⁵⁶ Martin Buber. Reden und Gleichnisse des Tschuang-tse. Leipzig: Insel, 1910 [kordustrükk 1951].

⁵⁷ Zhuangzi. Dschuang Dsi: Das wahre Buch vom südlichen Blütenland. Tlk Richard Wilhelm. Jena: Eugen Diederichs, 1912 [kordustrükk 1969, 1977].

⁵⁸ Zhuangzi. Zhuangzi: Tõeline raamat Lõuna-Õitemaalt. Saksa keelest tõlkinud Paul Kees. Tallinn: Kodutrükk, 2006.

⁵⁹ Fung Youlan. Chuang Tzū: A New Selected Translation with an Exposition of the Philosophy of Kuo Hsiang. Shanghai: China Commercial Press, 1933 [kordustrükk 1964].

⁶⁰ „Sisemised peatükid“ (I–VII). Aasta hiljem ilmus artiklivormis ka 33. peatüki tõlge. Vt Fung Yu-lan, Lucius Chapin Porter. Chuang Tzu Chapter 33: T'ien hsia p'ien. — Aids to the Study of Chinese Philosophy. Yenching University, 1934, lk 43–48.

⁶¹ James Ware. The Sayings of Chuang Chou. New York: The American Library, 1963.

⁶² Nt VI peatüki (大宗師 *dà zōng shī*) pealkiri on tema tõlkes „Let God Be The Teacher“ („Las Jumal olla Õpetajaks“ — *M. T.*). Vrd sama pealkirja teisi tõlkeid: A. C. Graham. „The teacher who is the ultimate ancestor“ (1981), Brook Ziporyin „The Great Source as Teacher“ (2009). Eesti keeles on Märt Läänemets selle tõlkinud kui 'Peamine õpetaja' (2001).

⁶³ J. Ware 1963, lk 64. Siinkohal lähevad olulised mõisted segamini, nii *dào* 道 kui *zhēn* 真 on tõlgitud vastega *God*, samas ei ole need mõisted sisu poolest kattuvad. Esimese mõiste eestikeelne vaste on 'kulg' ning teise oma 'tõelisuus'.

1965. a ilmus valik katkendeid Thomas Mertonilt.⁶⁴ Tema versioon on ülesehituselt eripärane. Nimelt on tõlge jaotatud *Zhuāngzis* esinevate lugude kaupa. Raamatule on lisatud küll põhjalik sissejuhatus, kuid tekstil endal kommentaarid puuduvad. Tegu on pigem lihtsustatud tõlkega.

1968. a tuli välja seniajani üks hinnatumaid, Burton Watsoni (sünd. 1925) terviktõlge.⁶⁵ Burton Watsoni puhul on tegemist tänapäeva ühe viljakama sinoloogiga. Tema publikatsioonide hulka kuuluvad nii Vana-Hiina klassika tõlked Konfutsiusest, Zhuāngzist, Sīmǎ Qiānist kui ka budoloogiaalased tööd zen-budismist jms. *Zhuāngzi* tõlge põhineb ulatuslikul uurimustööl, mis väljendub pikas eessõnas ning asjakohastes kommentaarides.

20. sajandi viimasel veerandil nägid ilmavalgust veel mitu tõlget, millest 1974. a ilmunud Gia-Fu Fangi 馮家福 (1919–1985) ja Jane Englishi (sünd. 1942)⁶⁶ „Sisemiste peatükkide“ tõlge on pigem lihtsustatud versioon *Zhuāngzist*. Tekstil puuduvad kommentaarid.

Üheks kõige paremaks *Zhuāngzi* tõlkeks peetakse 1981. a ilmunud Angus C. Grahami (1919–1991) versiooni.⁶⁷ Täielikult on tõlgitud seitse „Sisemist peatükki“ ning valikuliselt löike ülejäänutest. Sissejuhatavas osas on põhjalik analüüs Zhuāngzi filosoofia kesksetest teemadest. Nii kirjutab Graham seal Zhuāngzi ja taoismi ajaloost, spontaansusest, arutleb keeleliste ja tõlget puudutavate küsimuste üle jms.⁶⁸ Tõlge ise on leidlik ja täpne ning varustatud oluliste kommentaaridega. A. C. Grahami väljaanne on kindlasti üheks alustalaks igale *Zhuāngzi* uurijale.

1990. aastatel avaldati kokku kuus uut tõlget. Esimesed kolm peatükki koos põhjalike kommentaaridega on tõlkinud 1990. aastal Kuang-

⁶⁴ Thomas Merton. *The Way of Chuang Tzu*. London: Unwin Books, 1965.

⁶⁵ Burton Watson. *The Complete Works of Chuang Tzu*. New York: Columbia University Press, 1968. Neli aastat varem, 1964. a, avaldas ta osalise tõlke, kuhu on koondatud seitse „Sisemist peatükki“ (I–VII), kolm „Välismist peatükki“ (XVII, XVIII, XIX) ja üks „Segapeatükk“ (XVI). Vt Burton Watson. *Chuang Tzu: Basic Writings*. New York: Columbia University Press, 1964.

⁶⁶ Gia-Fu Feng, Jane English. *Chuang tzu: Inner Chapters*. New York: Vintage Books, 1974.

⁶⁷ Angus C. Graham. *Chuang-tzu: The Seven Inner Chapters and Other Writings from the Book Chuang-tzu*. London: George Allen and Unwin, 1981. Sellele eelnesid mitu põhjalikku artiklit erinevates ajakirjades. Vt nt A. C. Graham. *Chuang-tzu's Essay on Seeing Things as Equal*. — *History of Religions* 9, 1969–1970, nr 2–3, lk 137–159.; A. C. Graham. *The Questions to the Shaman*. — *Montemora*, 1975, nr 1; *Song of the Madman of Ch'u*. — *Montemora*, 1977, nr 3; *Death and the Tao*. — *Montemora*, 1978, nr 4.

⁶⁸ Vt A. Graham 1981, lk 3–43.

Ming Wu.⁶⁹ Aasta hiljem ilmus Thomas Cleary'lt „Sisemiste peatükkide“ tõlge kahes *Dàodéjīngiga*⁷⁰. 1994. a andis oma tõlke välja tuntud Ameerika sinoloog Victor Henry Mair.⁷¹

Kolm viimast 1990. aastatel ilmunud versiooni on teaduslikust seisukohast vähem olulised, kuid siiski väärivad äramärkimist: 1996. aastal ilmus Martin Palmeri terviktõlge,⁷² 1998. a David Hintonilt „Sisemised peatükid“⁷³ ja 1999. a kaheosaline Wang Rongpei tõlge.⁷⁴

Käesoleva sajandi esimese kümnendi lõpus *Zhuāngzi* tõlkimine jätkus. Ajavahemikus 2007–2009 ilmus igal aastal uus tõlge. 2007. a avaldati Hyun Höchsmanni ja Yang Guorongi terviktõlge.⁷⁵ Tänapäeva uurija jaoks on selle positiivseks küljeks *hànyǔ pīnyīn*'i kasutuselviit (varem kirjutati üldiselt Wade-Giles'i süsteemis). 2008. a ilmus ülipõhjalik terviktõlge Chung Wu'lt.⁷⁶ Hetkel on kõige värskem 2009. aasta Brook Ziporyni (sünd. 1964) raamat,⁷⁷ mille väärtust tõstab suuresti põhitekstile lisatud klassikaliste kommentaaride tõlge.

Lisaks mainitud tõlgetele on avaldatud veel mitmeid uurimusi, artikleid, raamatuid jms.⁷⁸ Üldiselt saab öelda, et *Zhuāngzi* uurimine on Läänes tõusev trend ning võib loota, et varsti hakatakse sellele teosele ka Eestis rohkem tähelepanu pöörama.

⁶⁹ Kuang-Ming Wu. *The Butterfly As Companion: Meditations on the First Three Chapters of the Chuang Tzu*. New York: State University of New York Press, 1990.

⁷⁰ Thomas F. Cleary. *The Essential Tao: An Initiation into the Heart of Taoism through the Authentic Tao Te Ching and the Inner Teachings of Chuang-Tzu*. New York: HarperSanFrancisco, 1991.

⁷¹ Victor H. Mair. *Wandering on the Way: Early Taoist Tales and Parables of Chuang Tzu*. New York: Bantam Books, 1994.

⁷² Martin Palmer. *The Book of Chuang Tzu*. London: Penguin Books, 1996.

⁷³ David Hinton. *Chuang Tzu: The Inner Chapters*. New York: Counterpoint, 1997.

⁷⁴ Rongpei Wang. *Zhuangzi, Volume I–II*. Beijing: Foreign Languages Press, 1999. Lisaks tõlkele on esitatud ka kaasajastud hiinakeelne variant (lihtsustatud kirjamärgidega).

⁷⁵ Hyun Höchsmann, Guorong Yang. *Zhuangzi*. New York: Pearson Longman, 2007.

⁷⁶ Chung Wu. *The Wisdom of Zhuang Zi on Daoism*. New York: Peter Lang, 2008.

⁷⁷ B. Ziporyn. *Zhuangzi: The Essential Writings with Selections from Traditional Commentaries*. Indianapolis: Hackett Pub, 2009.

⁷⁸ Vt nt Youru Wang. *Linguistic Strategies in Daoist Zhuangzi and Chan Buddhism: The Other Way of Speaking*. London: RoutledgeCurzon, 2003; Paul Kjellberg, Philip J. Ivanhoe. *Essays on Skepticism, Relativism and Ethics in the Zhuangzi*. New York: State University of New York Press, 1996.

Zhuāngzi eesti keeles

Eestis on *Zhuāngzi* uurimine alles algusjärgus. Nagu juba sissejuhatustes öeldud, on ainukese eestikeelse terviktõlke, s.o Paul Keesi⁷⁹ tõlke aluseks Richard Wilhelmi 1912. a ilmunud tõlge.⁸⁰ Raamatu toimetajaks ja registri koostajaks on Jüri Henno, kirjastuseks on märgitud Kodutrükk.

Raamatu tugevaks küljeks on Wilhelmi poolt tehtud põhjalik uurimustöö ning sellel põhinevad kommentaarid ja täpsustused. Teosest leiab palju viiteid nii klassikalistele Vana-Hiina tekstidele (*Lúnyǔ*, *Mèngzi*, *Lièzi*,⁸¹ *Shǐjī*,⁸² *Dàodéjīng*) kui ka maailmakirjanduse suurteoste.⁸³ Positiivseks võib pidada ka algtekstis esinevate koha- ja isikunimede lahti seletamist.⁸⁴ Wilhelmi tõlke nõrgemaks küljeks võib pidada tänapäevaks vananenud terminoloogiat ja nn Wilhelm-Lessingu foneetilist transkriptsiooni.⁸⁵

Eestikeelse kaudtõlke puhul hakkab eelkõige silma mõisteparaadi terminoloogiline ebaühtlus ja puudulik toimetamine.⁸⁶ Siinkohal on esitatud viis taoistlikku baasmõistet ja nende vasted Paul Keesi tõlkes.

⁷⁹ Paul Kees (1917–2008) lõpetas 1956. a Tartu Riikliku Ülikooli ajalookeeleteaduskonna üldajaloo erialal ning 1968. a omandas pedagoogikakandidaadi kraadi, on tõlkinud teoseid vanakreeka, inglise, prantsuse ja saksa keelest.

⁸⁰ Vt viide 57 ja 58.

⁸¹ *Lièzi* 列子 on taoistlik tekst, mille autorlus omistatakse Liè Yùkòu 列禦寇 (4. saj e.m.a.) nimelisele õpetlasele. Tekst koosneb kaheksast osast ning on arvatavasti loodud märksa hiljem (umbes 4. saj m.a.j). Tegu on eklektilise tekstiga, kus esitatakse läbisegi varajase taoismi klassikute (*Zhuāngzi*, *Dàodéjīng*) ideid, kohati on tunda ka budismi mõju. Eraldi väärib mainimist raamatu VII peatükk, mis esitab varajase taoismi õpetlase Yáng Zhū 楊朱 (440–334 e.m.a) õpetusi.

⁸² Vt viide 21.

⁸³ Nii näiteks on Wilhelm leidnud võrdlusmaterjali *Zhuāngzi* ja Uue Testamendi, Meister Eckharti, Shakespeare, Goethe, Nietzsche jt vahel. F. W. Nietzsche (1844–1900) ja *Zhuāngzi* vahel on sarnasusi otsitud ka hiljem, vt Geling Shang. Liberation As Affirmation: The Religiosity of Zhuangzi and Nietzsche. Albany: State University of New York Press (SUNY), 2006. Ka eesti keelde on tõlgitud üks Nietzsche ja Vana-Hiina filosoofiat võrdlev artikkel, vt Chad Hansen. Nietzsche ja hiina mõtlemine. — Akadeemia, 2000, nr 8, lk 1667–1685.

⁸⁴ See on oluline nüanss, sest *Zhuāngzi* loodud tegelased kannavad sageli tähendusrikkaid nimesid.

⁸⁵ Richard Wilhelmi ja Ferdinand D. Lessingu (1882–1961) loodud hiina keele foneetiline kirjaviis saksa keele jaoks. Eestikeelses tõlkes on vananenud transkriptsioon asendatud kaasaegse *hànyǔ pīnyīn*'iga, kuid toimetamisel on jäänud mõned kohad parandamata, nt lk 3 (*zīng/jīng*; Ho Sjan/Guō Xiàng) või lk 19 (Huang Xiu/Xiàng Xiù; Go Xiang/Guō Xiàng).

⁸⁶ Segadust tekitab eelkõige viiteparaat, nt XXXIII peatükis puuduvad viitenumbrid (lk 290–300).

Mõiste	Paul Kees/Richard Wilhelm	Ida mõtteloo leksikon ⁸⁷
道 <i>dào</i>	Dao ⁸⁸	kulg
德 <i>dé</i>	eluvägi, vaimuanne, mõju, kvaliteet	vägi
無爲 <i>wúwéi</i>	tegevusetus, mitte-miski, mittetegemine	toimimatus
自然 <i>zìrán</i>	loodus, asjade käik, vabadus	loomulikkus
真 <i>zhēn</i>	tõelikkus, tõeline olemus, igavene elu	tõelus

Siit tuleb selgesti välja, kui erinevaid vasteid võib ühe ja sama kirjamärgi kohta esitada. Ja kui veel tõlkida samad mõisted kolmandast keelest eesti keelde (antud juhul siis saksa keele kaudu), on tulemuseks tõeline segadus. Seetõttu on ainuke võimalus jõuda mõiste algse tähenduseni originaalteksti uurides ning teiste mõistetega kõrvutades.

Kokkuvõtvalt võib öelda, et Paul Keesi kaudtõlge saksa keelest tekitab pigem segadust. Kuna *Zhuāngzi* puhul on tegu üsna keerulise filosoofilise tekstiga, siis on ka tõlkel kanda väga oluline roll. Kui aga nii tõlkija kui toimetaja pole ise algtekstiga tutvunud, siis on tulemuseks ebaühtlane terminoloogia, puudulik toimetamine ehk ebaadekvaatne tõlge.

Jaan Kaplinski tõlge on võrreldes eelmisega suur samm edasi.⁸⁹ Tekstile on kirjutatud põhjalik saatesõna, kus tutvustatakse lähemalt *Zhuāngzi* elulugu, ajastut ning tõmmatakse paralleele Ida ja Lääne filosoofilise traditsiooni vahel. Terviklikult on tõlgitud esimesed kolm peatükki:⁹⁰ I „Vabalt uidates” (*逍遙遊 xiāo yáo yóu*), II „Asjade võrd-susest” (*齊物論 qí wù lùn*), III „Hoida elu isandat” (*養生主 yǎng shēng zhǔ*). Kõik kolm peatükki on varustatud selgitavate kommentaaridega.⁹¹

⁸⁷ Võrdluseks on esitatud tõlkevasted eesti ainukesest Ida-mõtteloo leksikonist. Lin-nart Mäll, Märt Läänemets, Teet Toome. *Ida Mõtteloo Leksikon: Lõuna-, Ida- ja Sise-Aasia*. Teine parandatud ja täiendatud trükk. (Studia Orientalia Tartuensia. Series Nova. Vol. IV.) Tartu: Tartu Ülikooli orientalistikakeskus, 2011.

⁸⁸ Richard Wilhelmi tõlkes „*der SINN*“ (vaim — M.T.).

⁸⁹ Jaan Kaplinski. *Zhuangzi: kolm peatükki raamatust*. Loomingu Raamatukogu, 16/17, 1989, lk 22–45.

⁹⁰ Lisaks nendele on saatesõnas tõlgitud ka väike katkend XVII peatükist.

⁹¹ Kommentaaridest leiab asjakohaseid märkusi hiina keele kohta, lisatud on ka huvitavaid viiteid teistele teostele. Näiteks on sarnasusi märgatud *Zhuāngzi* ja Arvo Valtoni raamatuga *Tee lõpmatuse teise otsa*. Vt Arvo Valton. *Tee lõpmatuse teise otsa*. Tallinn: Eesti Raamat, 1978, lk 165. Lisaks on Kaplinski leidnud ühe lõigu tõlkimisel abi Uku Masingu luulekogust *Neemed vihmade lahte*, vt Hugo Masing. *Neemed vihmade lahte*. Tartu: Akadeemilise Usuteadlaste Seltsi Kirjastus, 1935, lk 10.

Tölge ise on kvaliteetne ning algtekstiga kooskõlas, terminoloogia on samuti enamjaolt ühtne.

Siiski on mõned punktid, mis vajaksid eraldi tähelepanu. Esiteks taoismi baasmõiste *dào* 道. Kaplinski on jätnud selle termini tõlkimata, kasutades foneetilist laensõna Tao.⁹² *Dàodéjīngi* eessõnas põhjendab ta oma sõnavalikut järgmiselt:

„Dàodéjīngis“ esineb sõna *dao* kolmes põhitähenduses: „tee“, müstiline kõige alus ja läte; „Tao“ ja „ütleva, sõnama“. Teekäimise või kulgemise tähenduses *dao* ei esine. Nii pidasin õigemaks teda ka nimetada Taoks, nagu paljudes keeltes tavaline. Alternatiiv oleks „tee“, mis paaris kohas hästi sobiks (näiteks peatükis 53, kus tuli kasutada sõnapaari „Tao tee“), ei sobi tihti aga oma homonüümsuse tõttu.⁹³

Selle põhjenduse juures on kõige intriigerivam väide, et „teekäimise või kulgemise tähenduses *dao* ei esine“. Kuigi peab nõustuma, et *dào* on tõesti jäetud paljudes tõlgetes tõlkimata⁹⁴ ja lõppkokkuvõttes ei omagi see „õige sõna“ nii suurt tähtsust, peab siiski tõdema, et eesti keeles on olemas sellele mõistele ideaalne vaste — „kulg“. Miks mitte siis seda kasutada? Linnart Mäll, tuues selle sõna juba 1970. aastatel kasutusse, põhjendas valikut järgmiselt:

Oluline on märkida, et *dao* ei ole mitte üksnes termin ühes või mitmes mõttesüsteemis, vaid ka igapäevakeele sõna. Hiinlasele, kes „Dàodéjīngi“ loeb, assotsieeruvad *dao*'ga ka argielu seosed. Teiste sõnadena, *dao* ei ole talle mitte mingi peaaegu arusaamatu võõrsõna, vaid täiesti kindla tähendusega täidetud mõiste. Sellepärast oleks loomulik asendada *dao* tõlkes omakeelse sõnaga.⁹⁵

Hiljem on Mäll lisanud, et „kulg“ ise on väga vana sõna, mis ulatub tagasi üpris kaugetesse üldsoomeugri kihtidesse, näidates tendentsi tähis-

⁹² Tao on kirjutatud Wade-Giles'i süsteemis (vt viide 47), *dao* aga *hànyǔ pīnyīn*'is. Tänapäeval on tendents kasutada pigem *dao*'d. Seda suunda järgides kirjutatakse ka „taoism“ tänapäeval sageli „daoism“.

⁹³ J. Kaplinski 2001, lk 117.

⁹⁴ Nt Giles (1889), Legge (1891), Féng Yǒu-Lán (1933), Feng/English (1974). Samas on uuem tendents pigem leida *dào*'le omakeelne vaste, vt Watson — *way* (1968), Graham — *way* (1981), Ziporyn — *course* (2009). Taoistliku filosoofia järgi ei ole võimalik *dào*'d verbaalselt väljendada. Samas ei tähenda see, et *dào* peaks jätma täitsa tõlkimata ja interpreteerimata. Richard Wilhelmi väitega, et „*dao* olevat vaid algebramärk väljendamatu tähistamiseks“, ei nõustu ka Linnart Mäll, vt L. Mäll 2003, lk 102.

⁹⁵ L. Mäll 1979, lk 8.

tada nii liikumist kui ka seda, mida mööda liigutakse.⁹⁶ Seda kinnitab ka 2012. aastal ilmunud Eesti Etümoloogiasõnaraamat:⁹⁷

Vadja <i>kulkõa</i>	‘rännata, hulkuda’
Soome <i>kulkea</i>	‘liikuda, käia; kõndida; reisida; liigelda’
Isuri <i>kulkia</i>	‘kulgeda’
Aunuse karjala <i>kulge</i>	‘aeglaselt liikuda, kulgeda’
Lüüdi <i>kulgeda</i>	‘kulgeda’
Saami <i>golgat</i>	‘voolata, joosta; kulgeda’
Ersa <i>kol’gems</i>	‘tilkuma; voolama’
Mokša <i>kol’gams</i>	‘vett läbi laskma, lekkima’
Komi <i>ķilavņj</i>	‘pärioolu minema, ujuma’
Handi <i>χογᾶλ-</i>	‘jooksma’
Ungari <i>halad</i>	‘edasi minema, edenema’
? Neenetsi <i>χίῡ?la-</i>	‘edasi kanduma (tuule v vooluga)’
? Sõlkupi <i>kūrᾶ-</i>	‘kanduma; edasi kandma (voolu kohta)’

Nagu näha, on sõna semantiline väli väga sarnane. Ka *Zhuāngzi* raamatus räägitakse kulgemisest „voolamise“ ja „pärioolu minemise/kandumise“ metafooride abil. Näiteks VI peatükis „Peamine õpetaja“:

Píng Yí jõudis temani (*kuluni* — *M.T.*) ja ujub Suures Jões.⁹⁸

馮夷得之，以遊大川；

píng yí dé zhī yǐ yóu dà chuān

või

Kalad üksteist unustavad jõgedes ja järvedes,
Inimesed üksteist unustavad kulgemisekunstis.⁹⁹

⁹⁶ L. Mäll 2009, lk 20.

⁹⁷ Hüpoteesina on samas kohas esitatud ka väide, et tüvi on indoeuroopa laen „*kel-H-“, mille vaste omakorda on vanaindia *cáratī* (liigub; rändab — oleviku ainsuse 3. pööre).

⁹⁸ Píng Yí — Kollase jõe jumal.

⁹⁹ „Unustamine“ (忘 *wàng*) on *Zhuāngzi*s oluline mõiste. See ei esine siin kindlasti negatiivses tähenduses, vaid pigem on tegemist teatud laadi selge meditatiivse seisundiga. Samas peatükis on juttu ka nn taoistlikust meditatsioonist (坐忘 *zuòwàng*), mis sõna-sõnalt tähendab ’istumist-unustamist’. Selle kohta vt täpsemalt J. Kaplinski 2004, lk 270; M. Läänemets 2001, lk 1086; samuti Harold D. Roth. Bimodal Mystical Experience in the „Qiwulun 齊物論“ Chapter of the *Zhuangzi* 莊子. — Journal of Chinese Religions, 2000, nr 28, lk 31–50; Eun-kyung Shin. Taoism and East Asian Literary Theo-

魚相忘乎江湖，人相忘乎道術；
yú xiāng wàng hū jiāng hú rén xiāng wàng hū dào shù

Samuti viitab liikumisele hiina kirjamärgi etümoloogia. Märk koosneb kahest osast: 首 *shǒu*¹⁰⁰ ('pea') ja 辵/辵 *chuò*¹⁰¹ ('liikumine'). Nendest elementidest on tuletatud tegusõnad „liikuma“, „kulgema“, „juhtima“, „juhendama“, „rääkima“, „mõtlemata“ jt. Kuna hiina keeles puuduvad sõnaliigid, siis võib sama sõna esineda ka nimi- või omadus- või mäarsõnana jne. Nimisõnana esineb *dào* põhiliselt tähenduses 'tee(rada)'. Ouline on fakt, et vaatamata hiina keeles puuduvatele sõnaliikidele on siiski olemas lauseliikmed (alus, sihitis, öeldis jne). Just seda tahku arvesse võttes tuleb taas kord välja sõna „kulg“ ideaalne sobivus. Veel kord Linart Mälli tsiteerides:

Õnneks siiski on eesti keeles sõna, mis näib vastavat kõigile tingimustele — „kulg“. Palun väga: on olemas alus — „kulg“, sihitis — „kulgu“, öeldis — „kulgeb“, täiend — „kulgev“. Veelgi enam, täpsuse huvides saab moodustada teonime „kulgemine“. Ning on olemas vaste ka konstruktsioonile *you-dao-zhe* — „kulgeja“. [- - -] Siiski rahuldab see sõna kõige olulisemat: kirjeldab kõige muutuvust, s.o seda, et asjade põhiomaduseks on liikumine ehk muutumine: asjad kulgevad, loodus kulgeb, kõik kulgeb.¹⁰²

Teine võimalus on tõlkida *dào* sõnaga „tee“. See aga, nagu Kaplinski ka ise õigesti märgib, ei sobi oma homonüümsuse tõttu. Siiski leidub paar kohta, kus ta on jäänud selle vaste juurde. Näiteks *Zhuāngzi* II peatükis esineb järgmine lõik:

Kes saab aru sõnadeta vaidlemisest? Teeta teest?¹⁰³

ries: Chuang Tzu's Theory of Selflessness and the Poetics of Self-effacement. — Korean Studies, 26, 2003, nr 2, lk 252.

¹⁰⁰ Algselt puudusid märgilt kaks ülemist komakest „丷“. Piktogramm meenutas silma.

¹⁰¹ 辵 *chì* — 'jalajalg' ja 止 *zhǐ* — 'jalg'.

¹⁰² L. Mäll 1979, lk 8–9. „Kulgeja“ 有道者 *yǒu dào zhě* ('see, kes omab kulgu') tähenduses esineb *dào* lisaks *Dàodéjīng*'ile (XXIV, XXXI, LXXVII) ka *Zhuāngzi* raamatus (XXVIII, XXXII).

¹⁰³ J. Kaplinski 1989, lk 30. Sama rida (不道之道 *bù dào zhī dào*) esineb korra ka hiljem, XXIV peatükis. *Dào* tõlkimine tekitab raskusi ka *Dàodéjīng*'i LIII peatükis: 行於大道 *xíng yú dà dào*. Kaplinski tõlkes on see tõlgitud „käiksin suure Tao teed“, Mälli tõlkes „liiguisin suurt kulgu“. Mõlemad variandid kõlavad veidi kohmakalt, kuid näib, et ka siin

孰知不言之辯，不道之道

Shú zhī bù yán zhī biàn , bù dào zhī dào

Seda viimast rida on tõlkijad läbi aegade tõlgendanud üsna erinevalt: *the Tao which does not declare itself as Tao*,¹⁰⁴ *the Way that is not to be trodden*,¹⁰⁵ *the Tao that cannot be hamed*,¹⁰⁶ *the utterance that does not articulating*,¹⁰⁷ *the Way that is not a Way*,¹⁰⁸ *an untold Way*,¹⁰⁹ *Tao of not Taoing*,¹¹⁰ *the Course that is not a course*,¹¹¹ jms. Kuna mõistel *dào* on tõesti ka rääkimise tähendus, siis tundub, et antud lõiku võiks eesti keelde tõlkida: „kulg, millest ei saa rääkida“ või nagu Paul Kees — „öel-damatu Dao“.¹¹²

Kokkuvõtvalt võib öelda, et eesti keeles on *dào* kõige paremaks vasteks „kulg“. Võimalik, et leidub kohti, kus on mõeldav ka mõni teine vaste („tee“, „rääkima“ vms), kuid üldiselt tuleks seda pigem vältida ning hoida teksti terminoloogia ühtsena ning kasutada omakeelset vastet „kulg“.

Kui välja arvata *dào* mõistega seonduv, siis üldiselt võib Kaplinski tõlget pidada väga õnnestunuks. Tõlge annab nii sisu kui vormi poolest edasi Zhuāngzi filosoofilise teooria. Eriti tuleks esile tõsta just II peatüki tõlget, kuna tegu on Vana-Hiina mõtteloo ühe kõige eklektilisema ja keerulisema tekstilõiguga. Kaplinski tõlge voolab sujuvalt ning kergelt nagu *Zhuāngzi*'le kohane.

Teaduslikust aspektist on kõige põhjalikuma analüüsi *Zhuāngzist* kirjutanud Märt Läänemets. Nagu eelnevalt mainitud, ilmus 2001. a ajakirjas *Akadeemia* artiklite sari kolmest Vana-Hiina mõtlejast, millest viimane osa on pühendatud *Zhuāngzile*.¹¹³ Temaatilisel on artikkel jao-

on võimalik vältida nii „Tao“ kui „tee“ kasutamist (vähemalt ühe sõna neist peaks kindlasti välistama, sest muidu ei kattu tõlge algtekstiga).

¹⁰⁴ H. Giles 1889, lk 25.

¹⁰⁵ J. Legge 1891, lk 190.

¹⁰⁶ F. Yu-Lan 1933, lk 58.

¹⁰⁷ J. Ware 1963, lk 22.

¹⁰⁸ B. Watson 1964, lk 40.

¹⁰⁹ A. Graham 1981, lk 57.

¹¹⁰ Kuang Ming Wu 1990, lk 147.

¹¹¹ B. Ziporyn 2009, lk 17.

¹¹² Saksa keeles „den unsagbaren SINN“. R. Wilhelm 1912, lk 18.

¹¹³ Märt Läänemets. Inimene ja inimlikkus Vana-Hiinas: Konfutsius, Meng Zi, Zhuang Zi. I–IV. — Akadeemia, 2001, nr 2–5, lk 399–430, 599–638, 843–870, 1065–1094.

tatud neljaks osaks: 1) „Erak lõunast“, 2) „Õpetaja raamatust“, 3) „Tõeline inimene“, 4) „Inimeste seas“.

Esimeses osas antakse ülevaade Zhuāngzi eluloost, kasutades allika-tena Sīmǎ Qiāni¹¹⁴ ning Zhuāngzi enda raamatut. Kõik ajaloolised isikud ja olulised mõisted on põhjalikult lahti seletatud. Teisest osast leiab historiograafilise ülevaate teksti ajaloost ning kujunemisprotsessist. A. C. Grahami näitel on esitatud teksti stratifikatsioon.¹¹⁵ Kolmandas osas käsitletakse *Zhuāngzi* ideaaltüüpi — „tõelist inimest“ (真人 *zhēn rén*)¹¹⁶. Lisaks leiab arutlusi surma, riigiteenistuse jms üle.¹¹⁷ Tõlgetes kasutatud terminoloogia on ühtne ning kattub *Ida Mõtteloo Leksikonis* esitatuga.¹¹⁸

Näitlikustamaks ühte korralikku ja täpset teaduslikku tõlget, on käesolevas artiklis kokkuvõtte asemel esitatud katkend *Zhuāngzi* VI peatükist.¹¹⁹

Mõista taevalikku, mõista inimlikku — see ongi ülim. Taevaliku mõistmine on see, millele taevas on elu andnud. Inimliku mõistmine on see, kui mõista seda, mis on teada, ja toita seda, mis ei ole veel teada. Elada taeva antud aastad lõpuni, jätmata kulgu pooleli — see ongi kogu teadmine.¹²⁰

知天之所為，知人之所為者，至矣。知天之所為者，天而生也；知人之所為者，以其知之所知，以養其知之所不知，終其天年而不中道夭者，是知之盛也。

¹¹⁴ Esmakordselt on Sīmǎ Qiān'i *Ajaloo ületähenduste* (史記 *shǐ jì*) 63. peatükist tõlgitud kogu Zhuāngzi elulugu — M. Läänemets 2001, lk 1066–1067.

¹¹⁵ Selle järgi jaotub *Zhuāngzi* viide kihistusse: 1) Zhuāngzi enda kirjutised (u 320 e.m.a), 2) Zhuāngzi koolkond, 3) nn primitivistid (209–202 e.m.a), 4) Yáng Zhū koolkond, 5) sünkretistlik kihistus (2. saj e.m.a).

¹¹⁶ Seda võib pidada artikli kõige olulisemaks osaks, sest „tõeline inimene“ ja „tõelisus“ (真 *zhēn*) on omased just Zhuāngzi filosoofiale. Näiteks ei leia „tõelisuse“ mõistet mitte kordagi *Lúnyǔ*st või *Mèngzist*. *Zhuāngzis* on *zhēn* kasutusel 67 korral. „Tõeline inimene“ esineb tekstis kokku 19 korda.

¹¹⁷ *Zhuāngzi* XVII, XXXII.

¹¹⁸ Artiklis esineb tõlkekatkendeid järgmistest peatükkidest: III „Toita elu isandat“ (養生主 *yǎng shēng zhǔ*); IV „Inimeste seas“ (人間世 *rén jiān shì*); V „Väe täiuse märk“ (德充符 *dé chōng fú*); VI „Peamine õpetaja“ (大宗師 *dà zōng shī*); XII „Taevas ja maa“ (天地 *tiān dì*); XVII „Sügisveed“ (秋水 *qiū shuǐ*); XVIII „Täiuslik rõõm“ (至樂 *zhì lè*); XXI „Tian Zifang“ (田子方 *tián zǐ fāng*); XXXII „Lie Yukou“ (列禦寇 *liè yù kòu*).

¹¹⁹ VI ptk „Peamine õpetaja“ (大宗師 *dà zōng shī*) on üks raamatu olulisemaid, sest just siin arutletakse pikalt ja põhjalikult „tõelisuse“ ja „tõelise inimese“ temaatika üle. Pealkirjas esinev „peamine õpetaja“ on loomulikult kulg.

¹²⁰ M. Läänemets 2001, lk 1081.